

Annona Nova XIII.

A Kerényi Károly Szakkollégium évkönyve

Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar
Kerényi Károly Szakkollégium
Pécs, 2022

Szakmai lektorok:
Barabás Gábor, Bene Adrián, Csöngé Tamás,
Nagy Árpád Miklós, Sediánszky Nóra

A kiadvány a *Nemzeti Tehetség Program* támogatásával jött létre
NTP-SZKOLL – 21-0014

Kiadó: Kerényi Károly Szakkollégium
Felelős kiadó: Kovács István

Szerkesztők: Ónya Balázs, Fenyő Dániel

Olvasószerkesztők: Csabay István, Daradics Boglárka,
Lukács Laura Klára, Litkey Csongor

ISSN 2061-4926

© A szerzők, 2022
© A szerkesztők, 2022

Minden jog fenntartva.

Tartalomjegyzék

CSÖNGE TAMÁS	
Előszó	7
BORDÁS BERTALAN	
Holt ezredes és Viktória királynő leveleinek nyomában – egy nemzetközi nyomozás esélyei 1873-ban	15
CSABAY ISTVÁN	
Cesare Beccaria az utilitarizmus és a társadalmi szerződés metszéspontjában	29
DARADICS BOGLÁRKA	
Szociológiai szempontok vizsgálata Lukács György drámaelméleti szövegeiben	53
FENYŐ DÁNIEL	
Önértelmezés és ítélet – Esterházy Péter és a <i>Magyar Műhely</i> kapcsolata	67
LUKÁCS LAURA KLÁRA	
Virtuális narráció a Tintin-képregényekben	93
ÓNYA BALÁZS	
Lépések az igazság egy pluralista korrespondenciaelmélete felé	109

ROTTLER LILI	
A nemi erőszak popkulturális reprezentációja. Az <i>Ígéretes fiatal nő</i> (2020) a szexuális trauma tükrében	131
RUPPERT FANNI	
„Orphikus-bakchikus” lemez elemzése Hipponionból	149
TILLMANN VIRÁG	
A virtusok variabilitása és értelmezési szintjei Pietro Aretino kurtizán-dialógusában	165
VLASICS BÁLINT	
Egy magyar rabszolgalány sorsa. Adalékok Himfi Margit történetéhez	181
Rezümék	199
A Kerényi Károly Szakkollégium tagjai a 2021/2022-es tanévben	209
A Kerényi Károly Szakkollégium mentorai a 2021/2022-es tanévben	210

ROTTLER LILI

A nemi erőszak popkulturális reprezentációja

Az Ígéretes fiatal nő (2020) a szexuális trauma tükrében

Bevezetés

A szexuális erőszak a nemi alapokon nyugvó egyenlőtlenségek egyik legszélsőségesebb megnyilvánulási formája. A fogalom számos, magas idézetséggel rendelkező statisztikai kutatást tudhat magáénak – köztük az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége (FRA) által 2014-ben készített átfogó kutatást,¹ amely 28 ország női társadalmának szexuális bántalmazását hivatott felmérni. Mégis úgy tűnhet, hogy a szexuális erőszak a feminizmus harmadik hullámának elméleti tereiben gyakran nem képes adekvát mértékű és minőségű vizsgálatra találni. A kortárs feminista irodalom figyelme a nemi erőszakra a patriarchális társadalom által gyakorolt férfi dominanciának ambivalens megnyilvánu-

¹ RFA, *Violence against women: An EU-wide survey*, (Luxemburg: Publications Office of the European Union, 2015) Hozzáférés: 2022.09.17. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2014-vaw-survey-main-results-apr14_en.pdf. Erről magyarul bővebben: NYÚL Boglárka, FERENCZY Dávid, KENDE Anna és SZABÓ Mónika, „A felelőség paradoxona: a nemi erőszak mítoszok és a társas identitás összefüggései”, in szerk. KOVÁCS Mónika, *Társadalmi nemek: Elméleti megközelítések és kutatási eredmények*, 117–140. (Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2017).

lásaira irányult (például a pornográfia megítélésére),² így ez az égetően releváns probléma, mely kifejezetten a női autonómiát tárgyalja, mellőzve lett.

A társadalmilag felmerülő problémát nehezíti a helyzet gyakran inadekvát kezelése: a mentális orvoslás „ügynökei” mintegy feladatuknak érzik a szexuális erőszakot átélt vagy elkövetett személyek lelkiállapotának mérését, valamint a későbbiekben definíciók és identitástípusok általi meghatározásukat. A pszichoanalízis rendszerében is felmerülnek olyan fogalmak, amelyek adott esetben gátolják a szexuális erőszak megfelelő konceptualizálását, azonban az irányzat traumáról alkotott képe kiindulópontja lehet e dolgozatban a nemi erőszak vizsgálatának. A pszichoanalízis más perspektívából tekint a szexuális erőszakra, a trauma belső működését tárja fel, ezzel pedig – akarva-akaratlanul – a társadalmi viszonyok alapdinamikájának keretébe helyezi a problémát. A filozófiai és etikai diskurzusban a nemi erőszak tárgyalása gyakran kimerül a tettel szembeni viszolygás kifejezésében, amely azonban hátráltatja a kritikai megközelítést.³ A közbeszéd szintjén a nemi erőszak fogalma és a hozzá tartozó asszociációk szintén erőteljes érzelmi reakciót váltanak ki, ugyanakkor a jelenséggel kapcsolatban máig domináns a tabusítás.⁴ Mindezek az attitűdök gátolják, rövidre zárják a nemi erőszakhoz való reflexív, kritikai viszony kialakítását.

A témához való reflexív kapcsolódás érdekében, figyelmünket érdemes egy olyan pontra irányítani, amely a nemi erőszak szociális reprezentációját vizsgálja; mindezt a társadalmi berendezkedés egy meghatározó leképződése, a film által. A film, amelyen keresz-

² MARDOROSSIAN, Carin, „Toward a new feminist theory of rape”, *Signs* 27, 3. sz. (2002): 743–775.

³ COWLING, Mark, „Rape, and Other Sexual Assaults: Towards a Philosophical Analysis”, *Essays in Philosophy* 2, 2. sz. (2001): Article 11.

⁴ JAY, Timothy, CALDWELL-HARRIS, Catherine és KING, Krista „Recalling Taboo and Nontaboo Words”, *The American Journal of Psychology* 121, 1. sz. (2008): 83–103.

tül szemléltetem a szexuális erőszak egy potenciális értelmezési horizontját, kitüntetett szerepet élvez tanulmányomban. Az *Ígéretes fiatal nő* (2020)⁵ című filmet sikerei, valamint aktív vitákat provokáló témája és ábrázolása miatt érdemes elemeznünk a fenti téma fényében. A filmre érdemes úgy tekintenünk, mint amit áthat korának társadalmi szelleme. Jelen tanulmány megközelítési módja tehát összhangban van azzal, amit Szigeti Attila Slavoj Žižek munkásságával kapcsolatban megfogalmaz: „Žižek pszichoanalitikus ideológiakritikájának fő törekvése [...] a társadalmi gyakorlatokban kollektíven performált tudattalan ideológiai fantáziáműködés mechanizmusainak a leleplezése.”⁶

Jelen kutatás célja a nők által megélt nemi erőszak popkultúrában felvillanó pillanatának értelmezése, amelyet a freudi pszichoanalízis traumáról alkotott képe, illetve Michel Foucault – ide vonatkozó – munkássága alapoz meg. A kutatás rámutat arra, hogy az *Ígéretes fiatal nő* miképpen reprezentálja és vezeti vakvágányra a nemi erőszakra alkotott képünket: a filmben megjelenő narratív motívumok a (szexuális) trauma adott pszichológiai elemeit ugyan – a szakirodalommal összevetve – bemutatják, a film mégis aktívan mellőzi a probléma kritikai és strukturális értelmezését.

Indoklás, a téma relevanciája

A tömegeket elérő mozivásznzon számos kulturálisan konstruált képzet, társadalmunk hegemon gondolkodásmódja jelenik meg. A film és a nemi erőszak filmes reprezentációjának történeti vizsgálata támaszt nyújthat a probléma társadalmunkban alkotott képének, illetve e kép alakulásának megértésében. Az *Ígéretes fia-*

⁵ *Promising Young Woman*, Directed by Emerald Fennell, Focus Features, 2020.

⁶ SZIGETI Attila, „A Valós fantáziapótlékai: Slavoj Žižek és az ideológia pszichoanalitikus filozófiája”, *Erdélyi Múzeum* 77, 4. sz. (2015): 37–49, 39.

tal nő újító hatású lehetett volna a nemi erőszak témáját tárgyaló filmek körében, különösen a *rape-revenge* kategóriában. Neves elődjével szemben nem képviseli az összetört és traumatizált nő passzivitásba való menekülését (pl. *Visszafordíthatatlan*, rend. Gaspar Noé, 2002), sem pedig az erőszakos és szexuális aktusok fojtogató sokaságát (pl. *Legyél velem!*, rend. Virginie Despentes és Coralie Trinh Thi, 2000). Az 1970-es évek közepétől kezdődő filmes törekvés, amelyben a szex valós (tehát nem eljátszott) megjelenítése presztízskérdés volt,⁷ mára letűnőben van, így szinte elképzelhetetlen, hogy a téma hasonló „naturalizmussal” jelenjen meg a szélesvásznon. A szexuális erőszak reprezentációjának explicit hiánya azonban az *Ígéretes fiatal nő* előnyére vált, figyelembe véve, hogy korhatár-besorolása révén szélesebb közönséget tudott elérni.

Egy másik ok, amely biztosította, hogy a film nagylétszámú tömeg érdeklődésére tartson számot, szintúgy a '70-es évekre vezethető vissza: a folyamat katalizátorai olyan női főhősök, mint például Ridley Scott 1979-es *Alien* c. alkotásának Ripley-e (Sigourney Weaver), akinek személyéhez erőteljesen társul a „maszkulin”, cselekvő fellépés a „femininebbnek” nyilvánított passzív menekülés helyett. Az *Alien* főszereplőjét persze több, hasonlóan erőteljes és kardforgató női karakter követte a későbbiekben (pl. Beatrix Kiddo – *Kill Bill: Volume 1 és 2*, rend. Quentin Tarantino, 2003 és 2004). Ezek a szerepek alapjaiban rengették meg a filmes világ nemi sztereotípiáit. Az *Ígéretes fiatal nő* és a fentebb említett filmek közös jellemzője, hogy bemutatják, miként torkollik, vagy legalábbis torkollhat szexuális erőszakba a férfidominancia. Kérdéses, hogy ezek a filmek sajátos témájukkal és a hozzájuk kapcsolható női reprezentációval képesek-e hitelesen megeleveníteni és akár megválaszolni súlyos, nemi és szexuális különbözőségeken nyugvó kérdéseket.

⁷ WILLIAMS, Linda „Cinema and the Sex Act”, *Cineaste* 27, 1. sz. (2001): 20–25.

A média többek között Bandura⁸ elméleteire alapozva bizonyítottan a „szocializáció ügynökének” tekinthető.⁹ Ezért sem mindegy, hogy pontosan milyen minőségű és milyen témájú filmek képesek felkelteni tömegek érdeklődését, illetve melyek jutnak nagyszögű anyagi forrásokhoz, vagy éppen Oscar-díjhoz. A feminista filmelemzés szempontjait vizsgálva feltűnő az a torz reprezentáció, amelyben a feminizmus harmadik hullámú képviselői a mozgókép világával kapcsolatos elméleti kötődésüket csupán a (férfi)rendezői *voyeurizmus* erőteljes hangsúlyozásában méritik ki.¹⁰ Ez a folyamat egyszerre oka, következménye és egyben terméke is a szexuális erőszakról szóló diskurzus hanyatlásának.

Módszertan

Dolgozatom módszertana kvalitatív kutatáson alapszik, amelynek exploratív jellegéből adódóan adatgyűjtéssel, majd a kapott adatok kiértékelésével foglalkozom. Nyitott kérdés (nem hipotézis) mentén kezdem a vizsgálódást, majd a későbbiekben kialakuló progresszív fókusz (amelyet az adatok és elméletek interaktív viszonya alakít) alapján teszem fel konkrét kérdéseim. Dolgozatom adatgyűjtésének kiindulópontja és tárgya Emerald Fennell *Ígéretes fiatal nő* című filmje, melynek értelmezésében a pszichoanalízis, valamint a nemi erőszak diskurzusát érintő filozófiai és feminista

⁸ „Bandura kísérletei egyértelműen bebizonyították, hogy a viselkedés szabályozása magának a viselkedésnek az előzetes elvégzése nélkül is lehetséges, ha létezik a mások viselkedésének megfigyelése alapján elsajátított modell.” ZSOLNAI Anikó, „Szociális tanulás – szociális viselkedés”, in szerk. BENEDEK András és GOLNHOFER Erzsébet, *Tanulmányok a neveléstudomány köréből*, 2013, 55–77, (Budapest, MTA Pedagógiai Tudományos Bizottság, 2014), 71.

⁹ GILPATRIC, Katy, „Violent Female Action Characters in Contemporary American Cinema”, *Sex Roles: A Journal of Research* 62, 11–12. sz. (2010): 734–746.

¹⁰ MARDOROSSIAN, „Toward...” 746.

kritikákra támaszkodom.¹¹ Mindemellett dolgozatomban a filmalkotás pszichoanalitikus megközelítését használom: ez a módszer a filmeket álomként, mítoszként vagy esettanulmányként fogja fel. Kutatásomban tárgyalt film jelen esetben esettanulmányként funkcionál, amelyben „egy-egy szereplő pszichodinamikájának megragadása történik”.¹² Céloom mindezzel, „a szereplő motivációinak pszichoanalitikus értelmezése és a jellemfejlődésben a személyiségfejlődés azonosítása”.¹³

Az Ígéretes fiatal nőről röviden

Az Ígéretes fiatal nő Emerald Fennell, író és rendező filmes debütálása, amelyben a harmincéves Cassie életébe nyerünk betekintést. Cassie még mindig szüleivel él, hétköznapjait egy kávéházban dolgozva tölti, azonban hetente egyszer, átlagos életéből kiszakadva, bárokat látogat, ahol részegnek tettet magát. Célja olyan férfiak átverése, akik megjátszott jószándékkal álcázzák Cassie iránt érzett szexuális vágyaikat. A mámorosnak hitt nő hazasegítése helyett a férfiak valódi célja a szexuális kezdeményezés, Cassie azonban kikényszerített önreflexióba taszítja „áldozatait”, amint felmerül a nemi aktus fenyegető jelenléte. A nő minden alkalommal felfedi titkát, a kiszemelt férfiak ijedten és elutasítóan reagálnak józanságára. Cassie cselekedeteinek motivációja mögött barátnöje, Nina öngyilkossága áll. A film történetéből vilá-

¹¹ SZOKOLSZKY Ágnes, *Kutatómunka a pszichológiában*, (Budapest: Osiris Kiadó, 2004)

¹² FECSKÓ-PIRISI Edina, LÉNÁRD Kata és PAPP-ZIPERNOVSZKY Orsolya, „A film pszichoanalitikus megközelítése – magyar hozzájárulások”, in szerk. FECSKÓ-PIRISI Edina, LÉNÁRD Kata és PAPP-ZIPERNOVSZKY Orsolya, *A vászon és a divány találkozása: Tanulmányok filmről, pszichoanalízisről*, 16–29, (Budapest, Oriold & Társai Kiadó, 2018), 22.

¹³ Uo.

gossá válik, hogy Nina szexuális erőszak elszenvedését követően vetett véget saját életének.

Elméleti háttér

Mielőtt a pszichoanalitikus fogalmak tárgyalására térnénk, érdemesnek találom megemlíteni, hogy miért a szexuális és nemi erőszak által okozott trauma kerül a vizsgálat középpontjába. Nem a főszereplő, Cassie az erőszak elszenvedője, azonban a film több jelenetéből (Nina megerőszkolásáról készült videó leleplezése, Cassie fondorlatos terve egyetemének dékánja ellen, Cassie férfakkal szembeni előítélete stb.) világosan kirajzolódik, hogy a boszszú központjában barátnőjének szenvedése áll, amelynek kiinduló forrása a Nina által elszenvedett erőszakos cselekedet. Így bár a szexuális traumát csak *közvetetten* éli át, Cassie traumájának mélyén ez az életesemény áll; ennek személyes és társadalmi megítélésétől szenved – az ebből következő igazságtalanságérzet vezérli.

Pszichoanalízis

Az *Ígéretes fiatal nő* cselekményét a trauma mindent átható jelene övezi. Bár a film nem mutatja be Cassie és barátnőjének életét a nemi erőszak megtörténte előtt, a szereplők dialógusai és viselkedése alapján a néző feltételezhet egyfajta törést, amely a főszereplő életében bekövetkezhetett. Cassie a traumát átélt személyek alapvető jegyeit hordozza, viselkedésének radikális változását a körülötte élők is kihangsúlyozzák (ld. közös vacsora melletti beszélgetés szüleivel). A film traumát érintő pontjainak vizsgálatához érdemes a pszichoanalízis elméleti keretében gondolkozni, amelynek segítségével megérthetjük a főszereplő viselkedése mögött rejlő lélektani folyamatokat.

A trauma pszichoanalitikus eredete és fogalma

A trauma kifejezés köztudottan Freud munkásságához vezethető vissza. Freud az eredetileg balesetsebészeti fogalmat a pszichoanalízisbe illesztve, a *hysteria* forrásaként tekintett a traumára. Fogalmát a későbbiekben az elsöprő és dezorganizáló jelenség meghatározására tágította. A trauma szabadabb körülírását immár a lereagálatlan élmény adja, amely „mint »idegen test« marad meg az egyén pszichikumában”.¹⁴ A környezet alapvető, ámbar a pszichoanalízisben elhanyagolt szerepe¹⁵ kiemelkedő jelentőséggel bír: „A pszichoanalízis nem határolhatja magát a psziché analízisére. Kötelessége foglalkozni a *külső világ belsőbe való behatolásának aktusával*.”¹⁶

A trauma változékony természete, amely a szubjektív élmény-megéléssel jár, megnehezítette a fogalom pontos definiálását és patológizálását. Nem mérhető aprólékosan sem a dezorganizáló hatások mennyiségében, sem a traumát átélt személyek közötti hasonlóság és különbözőségeken alapuló kategóriák mentén. A trauma nem monolitikus entitás, természete szubjektív, individuális és kontextusfüggő (ld. *Nachträglichkeit* fogalma – Freud).¹⁷ A pszichoanalízis elméleti rendszerében a *self* vizsgálata adja azt a pontot, amely segít értelmezni a poszttraumás viselkedés jegyeit: egy trauma átélése alapvető elemeiben forgatja fel saját magunkra vonatkozó tudatos és tudattalan lelki reprezentációinkat; bár adott reakciók eltérhetnek

¹⁴ BAKÓ Tihamér, *Sorstörés: A trauma lélektana egy pszichoterapeuta szemszögéből*, (Budapest: Psycho Art Kiadó, 2009), 18.

¹⁵ LEVINE, Howard B., „Psychoanalysis and Trauma”, *Psychoanalytic Inquiry* 34, 3. sz. (2014): 214–224.

¹⁶ ALFORD, C. Fred, „Trauma and psychoanalysis: Freud, Bion and Mitchell”, *Psychoanalysis, Culture & Society* 23, 1. sz. (2018): 43–53. (Fordítás és kiemelés tőlem.)

¹⁷ LEVINE, „Psychoanalysis and Trauma”.

személyenként, a cselekedetek mozgatórugói mégis közös pontból indulnak (önmagunk meghatározásából).

Cassie traumára adott reakciójának újdonsága pozitívan korrelál a női „maszkulin” aktivitás szerepének filmes elterjedésével. A főhősnő elszenvedett traumáját nem a passzivitásban, hanem bosszúvágyának kiteljesítésében éli meg. Bár a *rape-revenge* műfajnak fontos eleme az erőszakos női karakter, valós adatok alapján azt mondhatjuk, hogy – a nemek közötti eltérés tekintetében – a nők a férfiaknál nagyobb mértékű igazságtalanságot és szignifikánsan kevesebb bosszúvágyat társítanak szégyenteljes élményeikhez.¹⁸ Így a filmben megjelenő női alak – akit, a rendező kifejezetten „természethű”, azaz hiteles női karakterként szeretett volna megformálni¹⁹ – sokkal inkább a realitáson túli fantáziát képviseli. Ez a fantázia (ami főként a bosszút érinti) egybecseng Žižek (Lacan által ihletett) nézetével, amely szerint úgy érezhetjük, hogy tetteink és döntéseink mögött létezik egyfajta fennálló hatalom, amely jegyzi cselekedeteinket és igazságú(n)kat, és ami ezáltal megalapozza ezek minőségét is – meghatározva egyúttal a morális értéküket. Žižek a jugoszláv háború alatt megerőszkolt boszniai nők esetét idézi:

[a]mikor az embert trauma éri (koncentrációs tábor, kínzókamra...), a tanúságtétel gondolata tartja életben: „túl kell élnem, hogy elmondhassam a többieknek (a Másiknak), mi történt itt valójában...”. A második trauma akkor következik be, amikor az első trauma szimbolikus integrációján keresztül történő felismerése szükségszerűen kudarcot vall (az én fájdalomamban a másik soha nem tud teljes mértékben osz-

¹⁸ GOLDNER, Limor, LEV-WIESEL, Rachel és SIMON, Guy, „Revenge Fantasies After Experiencing Traumatic Events: Sex Differences”, *Frontiers in Psychology*, 10. sz. (2019)

¹⁹ „Emerald Fennell – Writer/Director – Promising Young Woman.”, *Youtube*, uploaded by FabTV, 2020. 12. 11., Hozzáférés: 2022.10.05. <https://youtu.be/hW7stn-IYqI>.

tozni): ekkor az áldozat számára úgy tűnik, hogy hiába élte túl, túlélése értelmetlen volt.²⁰

Traumaértelmezések Freud után

Doris Brothers a trauma kialakulását nem specifikus eseményhez, hanem az individuum által létrehozott értelmezéshez társítja. Elmélete nem a megrázkódtató események analizálására, hanem a befogadó által megélt érzelmekre helyezi a hangsúlyt. Brothers traumáról alkotott fogalma így minden olyan eseményt traumaként definiál, amely az adott személyre traumatikusan hatott. A trauma ezen definíciója kikerüli a problémát, amelyet a társadalom által konstruált prekoncepciók hoznának létre (pl. Mi számít traumatikusnak?). Brothers elmélete alapján akár a nem sztereotipen „traumatikus” események is előidézhethetnek poszttraumás tüneteket.²¹

Brothers munkásságában a trauma kapcsolatközpontú jelenség: aktív szervezője az önmagunkkal és embertársainkkal kialakított viszonyunknak (következésképp szelfközpontú is). Életünk eleve „bizonytalan egzisztenciáját”²² terheli, amely által felbomlik a világról alkotott képünk és leépül a másokba vetett hitünk.²³ Bakó és Zana²⁴ a traumát a lelki káosz állapotával feleltetik meg, amelyben a traumatikus esemény, kihasználva illékony sérthetetlenségünket, folytonos félelembé és kontrollhiányba száműz minket.

²⁰ ŽIŽEK, Slavoj, *The Plague of Fantasies*, (London: Verso Books, 1997), 277. (Fordítás tőlem.)

²¹ ULMAN, Richard B. és BROTHERS, Doris, *The Shattered Self: A Psychoanalytic Study of Trauma*, (Hillsdale, NJ: Analytic Press, 2004)

²² BROTHERS, Doris, „Trauma-Centered Psychoanalysis: Transforming Experiences of Unbearable Uncertainty”, *Annals of the New York Academy of Sciences* 1159, 1. sz. (2009): 51–62.

²³ Uo.

²⁴ BAKÓ Tihamér és ZANA Katalin, *A transzgenerációs trauma és terápiája*, (Budapest: Medicina Kiadó, 2020)

Az így létrejött bizonytalanság, amely a poszttraumás állapotot jellemzi, félti a szelf újonnan felfedezett sérülékenységet, így újabb traumák elkerülése végett merev nézőpontot vesz fel gondolkodásában, önmaga alakításában. A memória terén kialakult rigidséget a kontradikciós érzések magyarázzák: a traumatizált személy egyszerre próbálja felfedni és értelmezni emlékeit, miközben aktívan kerüli is a velük való „érintkezést”.²⁵

Az *Ígéretes fiatal nő* Cassie-je szintűgy saját emlékeinek marta-léka. Önmagát hibáztatja Nina szenvedéséért, azonban saját jólétéért nem tud tenni. Kényszeredett elfoglaltsága (bárok látogatása) nem segíti traumájának feldolgozását, mivel cselekedetei által újra és újra szembesül annak tartalmával (férfi dominancia, erőszak, igazságtalanság stb.). Cassie poszttraumatikus világa gyökeresen megváltozik Nina halála után, gondolkodása leegyszerűsödik, így környezete dichotómiákra bomlik képzeletében. Elutasítónak válik a férfiakkal szemben (férfi–nő), mellőzi kapcsolatát szüleivel, de saját kora ellenére sem képes elszakadni tőlük (szülő–gyermek). Cassie önmagát eltorzult kapcsolatai alapján határozza meg: társaitól való különbözősége gyötrelmes, mert senki nem értheti fájdalmát (Brothers ezen gondolata egybecseng Žižek állításával), a hasonlóság hiánya pedig égető, mert nem tudja magát „embernek érezni az emberek között”.²⁶

Mivel Cassie életét a múlt határozza meg, jelenét sajátos, regresszív idő jellemzi. Bakó és Zana²⁷ ezt hívja cirkuláris időnek. A trauma utáni élet a valós linearitás helyett a cirkuláris és végtelen idő medrében folyik. A múlt nem képes beépülni a memóriába, így a szelf saját narratívát sem tud kialakítani róla. A narratíva kiépítése azonban szükségszerű stádiuma a trauma utáni kiegyensúlyozott önkép elérésének. A beszűkülés tünetei nemcsak a memóriát és a gondolkodást érintik, hanem a traumát átél

²⁵ Uo., 8.

²⁶ BROTHERS, „Trauma-centered psychoanalysis”, 56.

²⁷ BAKÓ és ZANA, *A transzgenerációs trauma és terápiája*.

személy céltudatosságát, szándékát és intellektusát is fenyegetik.²⁸ Cassie váratlan és meggondolatlan döntésekbe sodródik (mérgeben emberre támad), de családi állapotában is regresszív, gyermeki pozíciót képvisel.

Bakó és Zana²⁹ elgondolását követve, a traumából való kilépést három stádiumra oszthatjuk fel. Cassie esetében ezek a stádiumok *lehetnének*: (1) Nina elvesztésének – és az ezzel járó szenvedésnek – az aktív megélése; (2) a gyász (nem a személlyel való kapcsolat) elengedése; (3) az élmény integrálása. A feltételes mód a történet kimenetét jelzi, valamint azt, hogy Cassie nem tudta még életében feldolgozni a történeteket. Így bár a narratíva felfüggeszti a *rape-revenge* műfaját jellemző túlélő hősnő trópusát, a trauma feloldozása talán csak a nézőben tud sikeresen végbemenni.

Kritikai nézőpont – Foucault

Az *Ígéretes fiatal nő* témáját tekintve a modern társadalom egy rendkívül kényes pontjára hívja fel a figyelmet. Mire a '70-es évek Amerikájába megérkezett a hardcore pornó,³⁰ a francia filozófus, Michel Foucault már feltette azóta szállóigévé vált kérdését: „Miért nem egyenlő a nemi erőszak egy arcon csapással?” Foucault a nemi erőszak deszexualizációja mellett érvelt, elutasítva azt, hogy a szexualitást a büntető ész használata alá helyezzük: „[A nemi erőszak] nem a szexualitás kérdésköre, a fizikai erőszak büntetendő, a szexualitás tényét kizárva.”³¹

²⁸ BAKÓ, *Sorstörés...*

²⁹ BAKÓ és ZANA, *A transzgenerációs trauma és terápiája*.

³⁰ WILLIAMS, „Cinema and the Sex Act”.

³¹ HENDERSON, Holly, „Feminism, Foucault, and Rape: a Theory and Politics of Rape Prevention”, *Berkeley Journal of Gender, Law and Justice* 22, 1. sz. (2007): 225–253. (Fordítás tőlem.)

Foucault számos feminista elméletalkotó gondolkodását inspirálta, munkássága önreflexiót indukál, amelyben a szexuális erőszak „természetének” feltárása, illetve az azt befolyásoló hatalmi rendszerek vizsgálata és megkérdőjelezése a cél.³² Foucault vizsgálódásaiból három releváns és egymással korreláló pont emelkedik ki: (1) a szexualitás az identitás központi eleme a modern nyugat felfogásában; (2) a témát tárgyaló feminista irodalom és mozgalom hátráltatja a nemi erőszak prevencióját; (3) a bebörtönzés és az igazságszolgáltatás visszaesőket és áldozatszerepben élő személyeket szül.

(1) a szexualitás az identitás központi eleme a modern nyugat felfogásában;

Ahhoz, hogy megértsük miként alakult a nemi erőszakról szóló diskurzus a történelem folyamán, olyan szemüvegen keresztül szükséges vizsgálnunk, amely megmutatja azt a történelmi-társadalmi kontextust, amelyen belül feltárhatók az első ránézésre rejtett jelentésrétegek. Foucault a perverzitás születését a 18. századra vezeti vissza, amely létrehozta azt a társadalmi konszenzust, amelyre a szexuális deviancia később létrejött fogalma épül.³³ A század erkölcsi ítéletei a szabad és tilos cselekedeteket a házastársi kötelességteljesítés, valamint a házastársi szexualitás minősége és mennyisége alapján alakították ki. A 19. századra ez a folyamat, a heteroszexuális monogámia normalizálódásában csúcsonodott ki. A norma megszületése evidensen létrehozta a normától eltérő viselkedést is – ez lesz a gyermekek, bolondok és bűnözők szexualitása. A deviáns tettek végrehajtásához szükségképpen társul a perverz képének kialakulása is, aki ezeket a cselekedeteket végrehajtja.

³² Uo.

³³ FOUCAULT, Michel, *A szexualitás története I.: A tudás akarása*, (Budapest: Atlantisz Kiadó, 1996)

A reneszánszsal ellentétben, ahol a homoszexualitást vagy a nemi erőszakot adott, „természetesen lezajló” életszakaszokhoz (pl. agglégény-élet) kötötték, a deviáns szexualitás a perverz személyében általánossá válik, tehát az életszakaszok jelentősége eltűnik.³⁴ A perverz szexualitása örökre megbélyegzi.

Foucault *A szexualitás története I.: A tudás akarása* c. könyvében a homoszexualitás stigmatizációját írja le, a folyamat bemutatása azonban könnyen értelmezhető a szexuális erőszakot elkövető személyek individualizációján alapuló megkülönböztettségként. Ez az analógia nem azonos erkölcsi szintre helyezi a kettőt, azonban rámutathat a szexualitás identitásrögzítő folyamataira: „A szexualitás [a homoszexuális] személyiségének minden ízében jelen van: ott van minden cselekedete mögött, alattomban ható és meghatározatlanul aktív vezérelként; szexualitása szinte az ábrázatóról, sőt, egész testtartásáról is leolvasható [...]”³⁵ A nemi erőszakra szóló diskurzus fokális pontja nem a tett, hanem a *tettes* lett. Ez az identifikációs folyamat a szexuális erőszakot átélt személyeket is érinti: a nő, akit erőszak ér, áldozat vagy túlélő lesz.³⁶ Életét végleg behatárolja a kapott címke, szexualitásának meghatározó motívuma lesz traumája.

Az *Ígéretes fiatal nő* vonatkozásában a nemi erőszak torzult általánosítása Cassie mártír szerepében és a szexuális erőszakot átélt, valamint elkövetett személyek kategorizálásában nyilvánul meg. Cassie, bár tisztában van a nemi erőszakkal járó borzalmakkal és stigmával, saját céljának elérése érdekében aktívan használja a jelenség „természetét” mások ellen.³⁷ A főszereplő hiába cselekszik saját igazságérzete alapján, cselekedeteivel másokat is behív a stigmatizáció világába, amellyel meg is erősíti azt.

³⁴ TAYLOR, Chloë, „Foucault, Feminism and Sex Crimes”, *Hypatia* 24, 4. sz. (2009): 1–25.

³⁵ FOUCAULT, *A szexualitás története I.*, 46.

³⁶ TAYLOR, „Foucault, Feminism and Sex Crimes”.

³⁷ Például elhitei volt dékánjával, hogy lánya fizikai épsége veszélyben van, ezáltal hamis szolidaritásérzést kényszerít ki belőle.

(2) a témát tárgyaló feminista irodalom és mozgalom hátráltatja a nemi erőszak prevencióját; (3) a bebörtönzés és az igazságszolgáltatás visszaesőket és áldozat szerepben élő személyeket szül.

Henderson³⁸ és Taylor³⁹ Foucault által nagyban inspirált tanulmányai is kiemelik azt a feminizmusban végbement folyamatot, amely a szexuális erőszak megoldását a cselekedet büntetésének fokozásában és a nemi erőszak pontos jogi meghatározásában látja. A jogi meghatározásra irányuló törekvés látszólag két ponton is megbukik. Egyrészt a hangsúlyt olyan aktusokra helyezi, amelyek a nemi erőszak elkövetése után történnek, így a *retributív* igazságszolgáltatás elrettentést kiváltó módszere nem hatásos. Másrészt nem kalkulál azzal az identifikációt felerősítő folyamattal, amely a szexuális erőszakot elkövető személyeket a „visszaeső” életmódnak teszi ki.

A bűncselekményt elkövető személy tettevel nemcsak saját áldozatát, hanem a társadalom egészét sérti meg, bűnbocsánatát a vezeklés adja, amelynek formája a börtönbüntetés.⁴⁰ A börtön-gépezet izolálja a tettetést autonóm embertársaitól, ezzel ellenérzést vált ki a bűnelkövetőben a társadalommal szemben, emellett szolidaritást is generál a bűntársak között. A szexuális erőszak elkövetésének stigmája az egyik legsúlyosabb: az elkövetőt szabadulása után is magával kíséri büntette (pl. arcképes regisztráció), ezáltal erőszaktevő szerepétől nem képes menekülni.⁴¹ Mindezen procedúrák összesége miatt a szexuális erőszakot elkövető személyek mindinkább ki vannak téve a visszaesés kockázatának.

Az igazságszolgáltatás individualizáló és elidegenítő problémája kétirányú: nemcsak az elkövetőt, de az áldozatot is megerősíti szerepében (pl. bírósági tárgyalásokon való részvétel által), így a pszichoanalízisnek a kialakult traumát ehhez mérten kell kezelnie.

³⁸ HENDERSON, „Feminism, Foucault, and Rape”.

³⁹ TAYLOR, „Foucault, Feminism and Sex Crimes”.

⁴⁰ FOUCAULT, Michel, *Felügyelet és büntetés*, (Budapest: Gondolat Kiadó, 1990)

⁴¹ TAYLOR, „Foucault, Feminism and Sex Crimes”.

A klinika feladata nem a patologizálás, a kategorizáció vagy medikalizáció, hanem a nemi erőszak társadalmi okaira és hatásaira reflektáló orvoslás.

Konklúzió, megvitatás és kitekintés

Emerald Fennell *Ígéretes fiatal nő* c. munkája nem képes adekvát és újító hatású üzenetet közvetíteni a nézőknek. Kritikai szempontból a film leggyengébb pontja a befejezés: a történet melankolikus, de „happy enddel” ér véget. Cassie, halálából adódóan, nem tud jelen lenni kitervelt elégtételének pillanatában, továbbá az általa előre kivitelezett bosszú nem képes bármi módon reflektálni a – Cassie által is érzékelt – strukturális elnyomásra, amely a nők fizikai autonómiáját veszélyezteti. A film utolsó pillanataiban elfogják Nina megerőszakolóját, a kamera lassított pillanatok felfokozott hangulatában mutatja, ahogy a férfit bilincsben vezeti el egy nyomozónő. A film lezárása ironikus, nem pusztán a női autoritás felvillantásában, hanem a tényben, hogy a „megoldást” az igazságügy részéről várhatjuk. Különösen ironikus, hogy ezt a „megoldást” a filmben annak az igazságügyi szervnek egy képviselője (rendőr) személyesíti meg, amely szerv (rendőrség) előtte nem tudta adekvát módon kezelni Nina ügyét. Mindemellett a nemi erőszak egy patriarchális társadalmi keretekbe ágyazódott bűncselekmény, amely strukturális nézőpontba helyezve válik átláthatóvá és megoldhatóvá. Olyan partikuláris esetek „megoldása”, mint amelyet az *Ígéretes fiatal nő* felmutat – bár a nézői mivoltunknak tán kielégítő lehet (igazságszolgáltatás történt, a fantázia igazsága győzedelmeskedett) –, annak a tudatában kerül vászonra, hogy megannyi nő életében a lezárás lehetőségét semmi sem tudja megadni (beleértve a terápiát is!). Jóindulatúan nézve kérdésessé válik, hogy a rendező csak elsiette a befejezést, vagy netán a nézők kielégítését célozza meg a film befejezése.

Az is nehezen állítható a filmről, hogy a traumát megfontolt ábrázolási és narrációs technikákkal reprezentálja. A jelenség mérhetetlenül szubjektív mivolta miatt nehéz úgy beszélni róla, hogy valamilyen általános, igazságigénnyel fellépő gondolatot tudjunk megfogalmazni megélésével kapcsolatban (hacsak nem történelmileg kontextualizálva mutatja fel a nyugat nemierőszak-felfogását, amely nem egy individuum-fókuszú narratívát tárna a nézők elé). Bár a film adekvátan jeleníti meg a poszttraumas élet adott tüneteit, hibája az individuális fókuszban keresendő, amely kizárja a téma politikai és szociális keretek közötti vizsgálatát. Az effajta megközelítés mindössze egy-két, a hegemon média által is gyakran, de reflektálatlanul közvetített filmbéli gondolatban jelenik meg. Jelen esetben a probléma nem abban áll, hogy a film egy konkrét szereplőre fókuszál, hanem abban, *ahogyan és amilyen témát* „boncolgatva” teszi mindezt. A nemi erőszak társadalmi relevanciáját nem lehet adekvát módon láttatni egyetlen személy pszichés állapotának és ebből fakadó cselekedeteinek fókuszba állításával. Bár a film több szereplő szexuális erőszakhoz fűzött hozzáállását is megmutatja, olybá tűnhet, hogy narratív jelenlétük nem a strukturális problémákra mutat rá, pusztán a nőket elnyomó gépezet mozgatórugóinak partikuláris elemeit láthatjuk megnyilvánulni.

Az *Ígéretes fiatal nő*, Cassie váratlan halálán túl, pusztán a traumákhoz kapcsolódó bevett trópusokat tudja felvillantani, aktualitását csak a bosszúhoz hasonló, gyors és meggondolatlan cselekvések általi felszínes kielégülés adja. Elért sikereivel tovább rombolja a nemi erőszakra alkotott képünket, miközben megerősíti annak létrehozó elemeit, például az igazságszolgáltatás optimális működésébe és érvényességébe vetett hitet.

Jelen kutatás továbbgondolható filmes, pszichoanalitikus és szociológiai aspektusokat kiemelve is. A kutatás további hasznos irányvonalai közé sorolhatjuk a film akár kibővített elemzését (filmnyelvi eszközök által), a nemi erőszak kultúrafüggő mivoltának feltárását (pl. különböző kultúrák szexuális erőszakhoz való hozzáállásának összehasonlításával), de akár a traumafeldolgozás vallásos eleme-

inek tanulmányozását is. Az utóbbi témafelvetés alapként szolgálhatna egy újabb tanulmánynak, amely az *Ígéretes fiatal nő* képi világának vallásos motívumaira fókuszálna (Cassie keresztire feszítésre emlékeztető testtartása, Cassie feje felett megjelenő fényforrás, amely a glóriával történő ábrázolást idézi stb.). A vallás kérdésköre a traumakutatásban is feltűnik: Bakó és Zana⁴² a spiritualitást a traumából való kilépés potenciális eszközeként látják. Az így kialakuló témaválasztás egy újabb tanulmány esetén ismét teret tudna adni a film és a pszichoanalízis kölcsönös vizsgálatának.

⁴² BAKÓ és ZANA, *A transzgenerációs trauma és terápiája*.